

TOPLUMBİLİM PERSPEKTİFİNDEN AFETİ DÜŞÜNMEK

Yrd. Doç. Dr. Çağlar AKGÜNGÖR
Lefke Avrupa Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
Lefke, KKTC
cakgungor@eul.edu.tr

Abstract: Disasters are important crisis for modern political systems and administrative mechanisms, requiring a rapid and accurate response. In this sense, every disaster is a test of legitimacy for the State and the governing elites. At the same time, all disasters are re-interpreted, even redesigned at individual or at group level, thus transformed into different social realities. Redefining the incident according to their own needs or purposes, As in the case of Marmara earthquakes of 1999 (Turkey), actors may try to expand their action margin on the public sphere, to gain legitimacy or to strengthen their legitimacy and to take advantage of the crisis situation in order to express their political demands. The aim of this article is to illustrate how a disaster may have political and social usages, by studying the Turkish context of post-August 17, 1999 and the discourses in the Turkish press.

Keywords: Disaster politics, earthquake, social reality, discourse, Turkey, democratization

Özet: Afetler modern siyasal sistemler ve idari mekanizmalara için hızla ve doğru yöntemlerle tepki verilmesi gereken krizlerdir. Bu anlamda her felaket devletin ve yönetsel seçkinlerin meşruluğunun sınanmasıdır. Aynı zamanda her afet, birey ya da grup düzeyinde yeniden yorumlanan, hatta kurgulanan toplumsal gerçekliklere dönüşür. Aktörler, gereksinimleri ya da amaçları doğrultusunda olayı yeniden tanımlayarak 1999 Marmara Depremleri (Türkiye) örneğinde olduğu gibi kamusal alanda hareket alanlarını genişletmek, meşruluk kazanmak ya da meşruluklarını sağlamlaştırmak, siyasal taleplerini dile getirmek için, kriz ortamından yararlanmak isteyebilirler. Bu çalışmada afetin siyasal ve toplumsal olarak nasıl kullanım görebileceğini 17 Ağustos 1999 depremleri sonrası Türkiye bağlamını ve Türk basınındaki söylemleri inceleyerek örneklere çalışacağız.

Anahtar sözcükler: Afet siyaseti, deprem, toplumsal gerçeklik, söylem, Türkiye, demokratikleşme.

1. GİRİŞ

Afet nasıl tanımlanır? Bu sorunun cevabı, çoğu zaman sanıldığı kadar yalın değildir. Bir olayı “afet” olarak tanımlayıp, benzer olaylardan ayırmak amacıyla, onun can kaybı ya da ekonomik kaybın büyüklüğü gibi etkilerini kriter olarak kabul etmek, bizi doğal ya da teknolojik kaynaklı olsun, olayın kendisiyle afeti özdeşleştirmeye götürür. Oysa bu yaklaşım yanıltıcı olabilir. Afet, meydana gelen fiziksel olayın insan ve toplum üzerindeki etkileridir. Dombrowsky bu nedenle “afetlerin etkilerinden” söz etmenin yanlış olduğunu belirtir, çünkü ona göre “afet olarak adlandırdığımız, zaten *etkilerdir*.” (Dombrowsky, 1998:20) Dahası, bir durumun, bir olgunun “olay” olarak dahi görülebilmesi, yalnızca evrenimizde değişiklik yapmasına değil, bu değişikliğin insan tarafından algılanmasına da bağlıdır. (Esquenazi, 2002:82) İnsan için ölümcül bir potansiyel taşıyan olaylar, gezegenimizde neredeyse her gün meydana gelmektedir ancak yalnızca insana zarar verenlerini afet, felaket gibi sözcüklerle anarız.

Pratik nedenlerden ötürü olayları “acil durum”, “afet” gibi durumları tanımlamak için kullandığımız kriterler gerçekte keyfidir ve oluşturduğumuz kategoriler arasındaki sınırlar, sandığımızdan çok daha “geçirgendir”. Ayrıca, bir afeti sonuçları sayılarla ifade edilebilir, salt fiziksel bir olay olarak ele aldığımızda bile, statüsünü kesinleştirmiş değildir. Afet, bir toplumsal gerçekliğe dönüşürken, kendisini algı süzgecinden geçirecek insanlar tarafından yeniden tanımlanacaktır. Bütün toplumsal gerçeklikler gibi afet de aslında toplumsal aktörler tarafından yeniden kurgulanır, inşa edilir ve bu kurgular farklı aktörlerin bakış açılarına göre değişiklik gösterir. Afet, fiziksel olduğu kadar – belki de fiziksel olduğundan daha fazla – toplumsal bir olaydır: İnsanın günlük faaliyetlerindeki bir kesinti, kopuş; tüm toplumsal süreçler üzerindeki denetimini yitirdiği bir zaman aralığı; fiziksel olayı izleyen bir belirsizlik dönemidir. İnsanların acı çekmelerine neden “etkiler” bunlardır de zaten. Afeti “topyekun” bir olay olarak kabul eden Oliver-Smith'e göre, bilim dünyasının afetin tanımı üzerinde uzlaşmaya varamamasının nedeni de onun bu özelliğidir: “Sorunlardan biri de şudur ki, felaket değişken zaman aralıklarına yayılmış, kesişen bir toplumsal, çevresel, kültürel, siyasi, iktisadi, teknolojik süreçler ve olaylar bütünüdür.” (Dombrowsky, 1998:20)

Olson, Easton'un “sistem modeline” dayanarak afetin “siyasal sistem üzerinde talepler ve *girdiler* olarak aşırı yüklenmeye neden olan bir ana gerilim kaynağı” olduğunu iddia eder. Burada iki tür aşırı yüklenme söz konusudur: Birincisi, durumun karmaşıklığıdır (Oliver-Smith'in “topyekunluk” olarak nitelendirdiği özellik dolayısıyla); ikincisi de olayın çok büyük boyutlu olmasıdır. Olson'a göre afetler, her iki tip aşırı yüklenmeyi de beraberinde getirir. Bu nedenle “felaketler, geçici de olsa, siyasal karar alma mekanizmalarının işlemez olduğu, ama aynı anda da bütün [siyasi, kamusal] ajandalara karmaşık ve çatışmalı yeni konuların girdiği -afetin nasıl tanımlanacağı ya da sunulacağı gibi- bir zaman aralığı yaratırlar.”(Olson, 2000:266) “Siyasal ajandanın kontrolü ayrıcalığını yeniden kazanma ya da yeni ayrıcalıklar elde etme mücadelesi” Olson için “afet siyasetinin” unsurlarından birini oluşturur, ki diğer unsur da gerçeğin siyasal olarak yeniden inşa edilmesidir. (Olson, 2000:266)

2. TOPLUMSAL OLARAK AFET VE GERÇEĞİN YENİDEN İNŞASI

Sosyolojik açıdan bakıldığında, etkilenen sayısı kadar (kurbanlar ya da salt gözlemciler) afet vardır, zira her biri fiziksel olayın etkilerini kendi yaşantısının

süzgecinden geçirerek afetin öznel bir yorumunu ortaya çıkarır. Searle'ün nitelemesinden yola çıkarak fiziksel olayı doğanın *özünlülük* (*intrinsic*) bir parçası olarak, afeti ise *gözlemcinin amaçlılığına bağlı* (*relative to observer's intentionality*) olarak düşünebiliriz. (Searle, 1995:9) Bu anlamda, Couch ve Kroll-Smith afetlerin insanı iki düzlemde etkilediğini belirtmektedirler: “insan-çevre ilişkisinde meydana getirdikleri kopuşla ve insanın bu kopuşu algılama biçimiyle”.(Couch ve Kroll-Smith, 1991:361). Birey yaşadığı felaketin öznel versiyonunu zihnine kazır. Bu versiyon zaman geçtikçe yeni yaşantı ve etkileşimlerle değişikliğe uğrayabilir, kişi o anki tercih ve gereksinimlerine bağlı olarak felaketi farklı biçimlerde anımsayabilir, ona farklı anlamlar ve işlevle yükleyebilir.

Benzer şekilde, toplumun da afetlerin genel kabul gören bir yorumunu oluşturarak -yine zaman içinde değişikliğe uğramak üzere- belleğinde sakladığını söyleyebiliriz. Meydana geldiği andan başlayarak, afet toplumsal bir gerçeklik olur ve toplumsal gerçeklik “bizim tarafımızdan, bizim amaçlarımız için yaratılır. [...] ...doğal unsurlara bile, onlara yüklediğimiz işlevlere ve bu işlevleri yerine getirebilme kapasitelerine göre iyi ya da kötü olarak nitelendirdiğimiz bir kullanım atfedilebilir.” (Searle, 1995:4,14) Afet de, kişisel düzeyde olsun, toplumsal düzeyde olsun, sosyal, ekonomik, politik bir kullanım görebilir. Bu önermeye ilişkin örnekler vermeye çalışalım:

- *Özellikle büyük çaplı afetler, insan topluluklarında bir özgecilik (altruizm) dalgası yaratır ve bireyleri geçici bir süre için dahi olsa, bu “dış tehdide” karşı birlik olmaya teşvik eder.* Bir bakıma geçici bir ortak kimlik sağlayarak toplumsal aktörlere buluşma zemini hazırlar. Bu dayanışma-birleşme dalgası, siyasi düzlemde de yankı bulabilir. Örneğin İsviçre Federasyonu'nun kurulmasında afetlere atfedebileceğimiz rol bunun ilginç bir örneğidir. 19. yüzyıl sonunda “İsviçre Ulusu” kavramının güçlendiği bir zamanda meydana gelen çığ, toprak kayması ve seller, yaratılacağı dayanışma ve birlikle “Helvetizm” düşüncesinin yaşama geçirilmesinde itici güç olarak önemli rol oynamıştır. (Pfister, 2002:209-255) Yine örneğin 1939'da Erzincan ve çevresini yıkan şiddetli depremin Türk basınındaki yankılarını incelediğimizde, bu afete İsviçre örneğindeki gibi koşut bir anlam yüklediğini fark ederiz. Genç cumhuriyetin siyasi seçkinleri ve aydınları bu olaydan ulus kavramına ve önemine değinmek, ulusal kimliğin ve birliğin gerekliliğinin altını çizmek; cumhuriyet rejiminin “eski rejime” göre üstünlüklerini savunmak ve Türk kimliğini yüceltmek için yararlanmışlardır. (Akgüngör, 2007:171 -194)
- *Toplumsal kümeler ve sınıflar, afeti birbirlerinden farklı koşullarda yaşadıkları gibi, farklı da algırlarlar.* Son yıllarda daha fazla gözlemlemeye başladığımız bir olgu da felaketlerin, onlardan en ağır biçimde etkilenen dar gelirli gruplar olmak üzere, aktörlerin siyasal, toplumsal taleplerine meşruluk kazandıran bir kaynak olaya dönüşebilmesidir. 1985 Mexico City Depremi'nden sonra Meksika'da bu deprem nedeniyle evlerini yitiren yurttaşların örgütlenmesiyle ortaya çıkan “Movimiento Del Damnificados” (*lanetlenmişler hareketi*) bu duruma ilginç bir örnektir. (Tavera-Fenollosa, 1998)
- *Bir afetin toplumsal yankıları, her zaman afetin yol açtığı can kaybı ve zararlar orantılı değildir.* Felaketin toplumsal gündemde ne kadar yer bulacağı ve ne kadar süreyle gündemde kalacağı da o anki koşullara bağlıdır. 1939 Erzincan Depremi ile onu izleyen üç yıkıcı depremin Türk basınında ele alınışı bu anlamda çarpıcı bir örnektir. 39.000 ölüme yol açan Erzincan Depremi, bir “ulusal dava” olarak bir ay kadar gündemde kalabilmişken, onun kadar değilse bile yine de son derece ölümcül üç deprem Niksar (1942), Tosya (1943) ve Gerece (1944); İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu koşullar altında basında kısa sürelerle yer bulabilmiştir. Türkiye'ye yakın

coğrafyalardaki kritik gelişmeler bu üç felaketi silikleştirirken, savaşın getirdiği ekonomik daralma da yardım faaliyetleri konusundaki motivasyonu büyük ölçüde azaltmıştır. Sonuç olarak, aynı doğal görüngenye bağılı olarak gelişen ve benzer yerel koşullar altında, benzer sonuçlar vermiş olan bu afetler farklı değerlendirilmiştir. (Akgüngör, 2007:167-194)

Yukarıda bütün toplumsal gerçeklikler gibi, felaketslere de işlevler yüklenebileceğini belirttik. Bu anlamda, “afeti tanımlayanlar, böylelikle ondan nasıl yararlanacaklarını da ifade etmiş olurlar”.(Dombrowsky, 1998:20) Örneğın bireyler açısından afet, olay öncesi dönemdekinden farklı bir toplumsal rol oynayarak statü değiştirmek için gerekli koşulları sağlayabilir. (Drabek, 1986:155) Yerel ya da ulusal düzeyde olsun, felaketler özellikle izleyen iyileştirme ve yeniden inşa dönemleri düşünöldüğünde aktörler için ekonomik fırsatları ifade etmektedir. Siyasal aktörlere göre de farklı kullanımları olması olağandır çünkü afet, kaçınılmaz biçimde siyasallaşan bir olaydır.

“Afetler, modern siyasal sistemlerin cevap vermesi gereken 'dışsal darbelerdir', dolayısıyla da ilk şoktan birkaç dakika sonra, siyasal bir olay haline gelmeye başlamaları şaşırtıcı değildir. Etkilenen topluluk ya da bazen bütün bir toplum, ilk tepki evresinden çıkıp normale dönüş ve yeniden inşa evrelerine girerken de olayın siyasallaştırılması artarak devam eder.” (Olson, 2000:266) Felaket, toplumun bütününü sınarken, toplumsal aktörler de bakışlarını siyasal sisteme çevirirler. Modern bir toplum, afetlerdeki yıkılğanlığının (vulnerability) sorumlularını öncelikle -kendisini doğanın keyfiyetine karşı korumakla görevli saydığı- siyasi ve idari seçkinler arasında arar. Böylelikle olay onu bu biçimde gören aktörler için siyasal aktörleri eleştirmek, yargılamak ve hatta onlardan taleplerde bulunmak için bir fırsata dönüşür. Afet adeta yeniden yorumlanır, kurgulanır ve sınırlı bir zaman diliminde bir insan kümesine etki eden doğal bir olay olmaktan çıkarak bir “şeffaflık anına” dönüşür. Lagadec'in belirttiğı gibi “acil durum zihinleri işgal ettikçe, kriz yeni bir cephe açar: Geçmişte kaldığı düşünölen yetersizlikler ve ayrılıkların tekrar yüzeye çıkmasına neden olur. [...] karar vericiler açısından, bu [eskiden beri süregelen] çetrefilli sorunları tartışmanın zamanı değildir ancak diğer taraflar, özellikle kurbanlar ve gazeteciler için, bu an tam da tartışmaların yeniden başlatılabileceğı hatta başlatılması gereken andır.” (Lagadec, 1993:36)

1999 yılında Türkiye'de meydana gelen iki büyük deprem de bu tip kamusal tartışmalara yol açmış, toplumsal-siyasal yankıları geçmiş depremlerinkilere kıyasla daha uzun süreli ve çok boyutlu olmuştur. 1999'da ve 2000'de Türkiye'nin ulusal basınında konuyla ilgili yer bulan söylemleri de, yukarıda çizdiğimiz çerçeve içinde değerlendirebiliriz. Ancak ilk olarak söz konusu depremlerin fiziksel etkileri ve deprem sonrası bağlam üzerinde duralım.

3. 1999 MARMARA DEPREMLERİ

1999 yılında Türkiye'nin Marmara Bölgesi iki büyük deprem yaşadı. Bunlardan birincisi 17 Ağustos sabahı 3:02'de meydana gelen ve merkez üssü Kocaeli'nin Gölcük ilçesi olan 7,4 büyüklüğündeki depremdir. Esas olarak İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerinde etkili olan deprem, resmi rakamlara göre 14.479 kişinin ölümüne, 43.953 kişinin yaralanmasına yol açtı; yaklaşık olarak 50.000'i ciddi ölçüde olmak üzere 120.000

binada hasar yarattı. Bu depremde 2.000 bina çökmüş, 4.000'i ise kullanılamaz hale gelmiştir. Aynı yıl 12 Kasım akşamı saat 19:00'da 7,2 büyüklüğündeki ikinci bir deprem, merkez üssü olan Düzce Şehri ve çevresinde (ikinci defa) yıkıma yol açtı: 494 ölü, 4.948 yaralı. Kaybın daha fazla artmamış olmasının nedeni, pek çok binanın 17 Ağustos Depremi'nde hasar gördüğü için boşaltılmış olmasıdır. Bu depremlerden söz ederken, Marmara Bölgesi'nin Türkiye açısından önemini hatırlamak gerekir. Depremlerin ağır hasar yaptığı İzmit Körfezi ve çevresindeki iller, 11.824.000 kişilik bir nüfusu barındıran, GSMH'daki payı % 33,5'i ve ulusal sanayi üretimindeki payı % 45,6'yı bulan, sık sık "Türk Sanayisinin kalbi" olarak anılan bir bölgeyi oluşturmaktadır. Her iki depremin yarattığı ekonomik zarar 10 milyar dolardan fazladır. Bu sonuçlara toplumsal ve bireysel düzeyde neden oldukları diğer sorunları da eklemek gerekir: İşsizlik, barınak gereksinimi, geçici sığınak ve konutlardaki kötü yaşam koşullarına bağlı sorunlar, bireylerde uzun süreli veya kalıcı sakatlıklar, psikolojik travmalar vb.

Deprem, Türkiye coğrafyası için yeni bir olgu değildir. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türklerin Anadolu'ya gelişinde önce olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da depremler bu bölge için en ölümcül afet olmuştur. 1999 Marmara Depremleri de bu anlamda "istisna" oluşturmamaktadır. Bununla beraber, cumhuriyet dönemi boyunca büyük depremlerin basındaki yankılarını çözümlediğimizde, siyasal ve toplumsal açıdan yarattıkları etkiler bakımından, kendilerinden önceki depremlerden ayrıldıklarını görüyoruz.

17 Ağustos Depremi'nden sonra toplumdan siyasi seçkinlere ve idari sorumlulara yönelik bir eleştiri "dalgasının" nasıl yükselmiş olduğunu hatırlayalım. Medyanın hem beslediği, hem de kendisinden beslendiği bu dalga görünüşte depremle ilgisi bulunmayan konularda kamusal alanda sorgulamalara ve tartışmalara yol açmıştı. Bu süreçte özellikle basın çalışanları ve sivil toplum örgütleri temsilcileri, yaşanan yıkımı açıklamaya çalışırken Türk Toplumunun evrimi (modernleşme bağlamında) ve Türkiye'de toplumsal değişim; ekonomik yapı (üretim ilişkileri, toprağın ve taşınmaz malların işlevi, şehirleşmeye bağlı iktisadi çıkarlar...); siyasal yapı (devletin görevleri, devlet-toplum ilişkisi, devlet-yurttaş ilişkisi, siyasi müştericilik ve etkileri...); Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve Türklerin dış dünya ile ilişkileri üzerine analizler yapmışlardır.

İkinci olarak, 1999'daki depremleri farklı kılan bir neden de gerek örgütlü, gerekse de örgütsüz olarak, yurttaşların kamu kurumlarından bağımsız olarak depremden etkilenen bölgelere yardım götürmek için harekete geçmiş olmalarıdır. Burada söz konusu olan, alışagelmış yardım toplama kampanyalarının yanı sıra, binlerce kişinin bizzat deprem bölgesine giderek oradaki çalışmalara katılmış olmasıdır. Bu katılımın kamu kurumlarının yokluğunu veya eksikliğini bazen önemli ölçüde giderdiğini belirtmek gerekir. Ek olarak, cumhuriyet tarihinde ilk defa görülen bu denli büyük bir (kendiliğinden) "seferberlik" hareketinin, bir yardım eylemi niteliği taşıdığı kadar afet sonrası yönetimde, kurtarma ve yardımı örgütlemeye başarısız olan siyasi ve idari sorumlulara karşı protesto niteliği de taşıdığını kabul etmek gerekir.

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Depremleri'nin siyasal ve toplumsal bakımdan "sarsıcı" nitelikte olmasını aşağıdaki koşullara bağlayabiliriz:

- Batı Anadolu'da görece uzun süredir büyük deprem meydana gelmediğinden, ülkenin "üçra", "merkeze uzak" bölgeleriyle özdeşleştirilmiş bir afet tipinin, Türkiye'nin en gelişmiş sayılan yerlerinden birini, ekonomik ve kültürel anlamda "kalbi" sayılan bir alanı (İstanbul – Kocaeli – Bursa üçgeni) etkilemiş olması.
- Depremden ağır biçimde etkilenen kitlenin ihtiyaçlarının sivil ve askeri kamu kurumlarının kapasitelerini aşmış olması ve söz konusu kurumların bu tip bir afete

karşı hazırlıklarının yetersizliğini gözler önüne sermesi.

- Geçmiş depremlere kıyasla, depremin etkilediği kitlenin “şehirli” olması; bir bölümünün kendisini ifade etmek ve siyasi eylemde bulunmak konusunda daha güçlü olan orta ve üst-orta sınıflardan oluşması.
- Kendileri de çoğunlukla yukarıdan andığımız toplumsal sınıfların üyesi olan, “medyanın kalbi” sayılan İstanbul’da yaşayan basın-yayın çalışanlarının, ilk defa bizzat büyük bir depreme maruz kalarak fiziksel ve psikolojik etkilerini yaşamaları ve kendilerini deprem kurbanlarıyla özdeşleştirmeleri.
- Devlet televizyonu dışında, gelişmiş bir özel televizyonculuğun afet bölgesindeki durumu görüntülü haberlerle siyasi veya idari sorumlularca herhangi bir ayıklamaya tabi tutulmadan anında ülkeye iletebilmiş olması (deprem bölgesinin İstanbul’a, dolayısıyla özel televizyonların yönetim merkezlerine yakınlığı da kolaylaştırıcı olmuştur).

12 Kasım 1999 Düzce Depremi ise zaten Kocaeli Depremi ile ciddi şekilde yıkıma uğramış olan bu yerleşimi etkilemiştir. Acı bir biçimde, ilk depremde hasar gördüğü halde terk edilmeyen (ya da sosyoekonomik koşullar sonucu, terk edilemeyen) binalar can kaybını arttırmıştır. 17 Ağustos Depremi’nin aksine, çok sınırlı bir bölgeyi etkileyen bu depremde acil müdahale konusunda önemli bir yetersizlik yaşanmamış, hatta geçen üç ayda çok sayıda gönüllü ekibin kurulması nedeniyle bir bakıma yardım fazlası yaşanmıştır. Diğer yandan, İki büyük deprem, farklı faylar tarafından, üç ay gibi bir zaman aralığıyla üretilmiş olmasına rağmen, dikkat edilirse bu yazının başından beri bir bütünden söz edermişçesine “Marmara Depremleri” ifadesini kullanıyoruz. Bunun nedeni asıl olarak iki depremin toplumsal hafızada bu şekilde yer ettiğini gözlemiş olmamızdır. Düzce Depremi, Kocaeli Depremi’nden sonra doğrudan İstanbul Şehri’ni etkileyecek ikinci bir depreme ilişkin endişelerin çok yoğun olarak hissedildiği olduğu bir zamanda meydana geldiği ve yeni yeni dağılmaya başlayan “felaket atmosferini” tekrar canlandığı için bu iki deprem adeta dönemsel bir olayın aşamaları gibi hatırlanmaktadır. 12 Kasım’daki bu “sismik hatırlatma”, deprem konusunun gündemdeki yerini korumasına ve tartışmaların devam etmesine neden olmuştur.

4. GELENEKSEL AFET ŞEMASININ KIRILMASI

Cumhuriyet tarihi süresince meydana gelmiş büyük depremlerin basın tarafından ele alınışını incelediğimizde, her depremin ardından özellikle o günün toplumsal sorunlarına değinmek için uygun bir zaman aralığı oluştuğunu ve bunun çeşitli aktörlere değerlendirildiğini fark ederiz. Aşağıdaki tabloda da özetlemeye çalıştığımız gibi, afete dönüşen yıkıcı depremlerden sonra dönemin iç ve dış koşullarının şekillendirdiği söylemler ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreç içinde, toplumsal değişmeye koşut olarak bu medyatik söylemler de değişikliğe uğramış, yenileri de ortaya çıkmıştır. Ancak “deprem yıkılğanlığının betonarme yapı tekniğinin benimsenmemesi, yanlış uygulanması ile ilişkilendirilmesi” gibi bazı yaklaşımların neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan her depremden sonra tekrar ortaya çıktığını da ekleyelim. 1939 Erzincan Depremi ve onu izleyen büyük depremleri ulusal

basından incelerken dikkatimizi çeken başka bir unsur da geçen zamana ve ülkenin geçirdiği dönüşüme rağmen, sürekliliğini 1999 Marmara Depremleri'ne kadar korumuş olan “geleneksel afet şemasıdır”. Bu deyişle neyi ifade etmek istediğimizi açıklayalım:

1999'a kadar büyük depremlerin basındaki sunuluşunu çözümlerken, tekrarlanan unsurlardan oluşan bir “kalıp” görürüz. Bu kalıba göre: “Bir deprem, ülkenin 'çevre' bölgelerinden birini vurur, bölgeye deprem sonrası müdahale (sadece) kamu kurumları tarafından gerçekleştirilir. Bu kurumların afet hazırlığının yetersiz olması (eğitim, bilgi, donanım), genellikle geç ve örgütsüz müdahaleleri çeşitlilere neden olsa da yine de bir ataerkil devlet figürü kendini gösterir. Bu 'devlet baba', 'çocuklarını'(yurttaşlar) giydirir, besler, zararlarını karşılamaya girişir, konut, işyeri inşa eder. Kendi denetiminde bulunan kitle iletişim araçlarından yararlanarak, 'afetin üstesinden gelindiğini' duyurur (olayın bitişi ilan eder) toplumu rahatlatır.”

Burada gördüğümüz şemaya göre, afet ülkenin görece az gelişmiş kısımlarına özgü bir olgudur (örneğin büyük şehirlerden birinin benzer bir yıkıma uğraması olasılığı üzerine pek tartışılmaz). Dışsal ve rastlantısal bir darbedir, afetten etkilenen nüfus, onun kökenindeki risk tipine (deprem örneğinde sismik risk) karşı edilgen olarak değerlendirilir. Bu riske ilişkin tüm sorumluluk devlette ve kısmen de olsa onun uzantısı olan yerel yönetimlerde dir. 'Afet politikası' terimi de genel olarak önlem ve hazırlıklara değil, afet sonrası çalışmalara (yeniden inşa) işaret eder. Bahsi geçen devletin, 'her şeye kadir' (omnipotent) bir imgesi vardır, önünde sonunda afetler de bu imgeyi güçlendiren olaylar olarak rol oynar.

Açıklamaya çalıştığımız bu “geleneksel afet şemasının” geçerliliğini 1995 Dinar ve 1998 Adana-Ceyhan Depremi'nden sonra yitirmeye başladığını, bu depremlerden sonra basında yer alan eleştirilere dayanarak söyleyebiliriz. Ancak 1999'da ulusal çapta yayın yapan özel televizyon kanallarının, kamu kurumları ve hükümetin afet karşısındaki hazırlıksızlığını, olanaklarının yetersizliğini, müdahalelerindeki gecikme-leri “canlı” olarak topluma aktarmaları, “her şeye gücü yeten” devlet imgesini çok ciddi biçimde sarsmış ve bu şemayı da belki de geri dönüşsüz olarak ortadan kaldırmıştır. Şimdi, bu bağlamda deprem sonrası söylemleri inceleyerek afetin siyasal anlamda nasıl kullanım görebileceğine örnek vermeye çalışalım.

5. “ÇAĞ ATLAYAN” TÜRKİYE'DE YIKIM, “DEVLETİN YOKLUĞU” VE SORUMLU ARAYIŞI

Basında 17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi'nden sonraki ilk tepkiler, “devletin yokluğuna” ilişkindir: “Devlet olması gereken yerde yoktu” (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1999); “Gece felaket, gündüz acziyet”(Zaman, 18 Ağustos 1999); “Yine neredesin ey devlet?” (Coşkun, 18 Ağustos 1999) vb. Afet bölgesindeki kamu kurumlarının hazırlıksızlık; var olan malzeme ve altyapının depremde kaybı; personel ve personelin kendi yakınlarına ilişkin sorunları dolayısıyla görev başına geçememesi; depremden etkilenen yurttaşların taleplerinin halihazırdaki kapasiteyi çok aşması gibi nedenlerle, vatandaşlar “afetle baş başa kalmışlardır” (Livaneli, 18 Ağustos 1999) Durum, bölgeden yayın yapan özel televizyonlarca altı çizilerek (kuşkusuz var olan dramı daha ağırlaştırarak) aktarılırken, basın da koşut bir tavır izlemiştir.

Depremler	Fiziksel Olay	Ulusal Bağlam	Uluslararası Bağlam	Basın Söylemlerinde “Depremin Özellikleri”
1939 Erzincan	Türkiye'nin doğusu magnitüd 7,9 Merkez üssü Erzincan Şehri'nin altında. (32.962 ölü)	Atatürk'ün ölümünden bir yıl sonra. Yeni cumhuriyetin seçkinleri reformları devam ettirmeye çalışıyor. Ekonomik zorluklar.	2.Dünya savaşının başlangıcı. Türk yöneticilerin ekonomiyi olabildiğince koruyarak tarafsız kalma çabaları.	Deprem “eski rejimden” kopuşu vurgulamak ve yenisini güçlendirmek için bir fırsata dönüşüyor. Ulus, yurttaşlık, cumhuriyet, toprak bütünlüğü ve ulusal egemenlik kavramları öne çıkarılıyor. Türkiye'nin “Avrupa Medeniyetine” dahil olduğunun altı çiziliyor.
1942- 1944 Niksar. Tosya Gerede	Orta-kuzey Türkiye, magnitüd sırasıyla 7,0 / 7,2 / 7,2 (Toplam 9.783).	“İnönü rejiminin” güçlenmesi, devlet-tek parti örtüşmesi. Savaş ekonomisi ve devlet güdümlü ekonomi.	Müttefiklerin zafere yaklaştıklarını gösteren olaylar. Stalin SSCB'si ile mesafeyi koruyarak Anglo-Saxon bloğa yaklaşma çabaları.	Erzincan Depremi'ne kıyasla çok büyük bir fark yok. Savaş nedeniyle gündemde afetlere ayrılan yer az. Basın sismik riske ilişkin kamu eylemi konusunda daha eleştirel.
1949- 1953 Karlöva. Gönen	Türkiye'nin doğusu ve batısında. Magnitüd sırasıyla 7,0 et 7,4 (Karlöva'da 450, Gönen'de 265).	Çok partili rejime geçiş ve Demokrat Parti'nin kurulması. 1950 seçimlerinde CHP'ye muhalif bu partinin zaferi. Piyasa ekonomisine geçiş çabaları	Marshall Planı, BM ve NATO üyeliği. Türkiye'nin “batı bloğuna” dahil olması. Soğuk Savaş. 1953'e kadar Stalin SSCB'sinin tehdidi.	Basının tek partili döneme göre daha özgürce kendini ifade edebilmesi dışında ciddi bir fark yok.
1966-1970 Varto, Gediz	Türkiye'nin doğu ve batısında. Magnitüd sırasıyla 6,9 et 7,2; ölü sayısı 2.394 ve 1.086.	1960 askeri müdahalesi sonrası, temel hak ve özgürlükleri genişleten yeni anayasa. Geçmişte sıkı biçimde denetim altında tutulan siyasi düşünce ve hareketlerin yayılması. Türkiye'nin batı bloğundaki yerinin sorgulanmaya başlaması. İthal ikamesi modeli üzerine kurulmuş yeni ekonomik rejim.	İki kutuplu dünya, taraflar arası çatışmalar. Dünya'da (Türkiye'de geçliğin ve aydınların önemli bir bölümünü de etkileyen) “devrimci” hareketler. Batı Avrupa ülkelerinde çok yüksek kalkınma hızı, bu ülkelerin Türkiye'ye işgücü çağrısı.	Deprem Doğu Anadolu'nun az gelişmişliğinden sorumlu tutulan siyasi sınıflı eleştirmek için bir firsata dönüşüyor. Yetkililer sismik risk karşısında pasif olmakla da suçlanıyorlar. Geçmişten farklı olarak, basının takındığı eleştirel tutum çeşitli ideolojik çerçeveler dahilinde. Basın yetkililer ve yurttaşlar arasındaki ilişkilerin değiştiğini vurguluyor, “yurttaşlar artık eleştirebiliyor ve kınayabiliyorlar.”
1971 Bingöl	Türkiye'nin doğusu, magnitüd 6,7. (878 ölü).	1971 Askeri müdahalesi sonrası “güdümlü” rejim. Siyasi şiddetin başlaması ve sol siyasi hareketlere karşı önlemler.	Önemli bir değişiklik söz konusu değil.	Darbe sonrası otoriter atmosfer. Varto ve Gediz depremlerine kıyasla, basının afeti ele alma biçiminde “yumuşama” var. Sismik riskin dikkate alınması konusunda yetkililere yönelik eleştiriler olsa da, genel olarak temkinli bir üslup.

Depremler	Fiziksel Olay	Ulusal Bağlam	Uluslararası Bağlam	Basın Söylemlerinde “Deprem Özellikleri”
1975-1976 Lice, Çaldıran	Türkiye'nin doğusu magnitüd 6,9 ve 7,2 (Lice'de 2.385, Çaldıran'da 3.840 ölü).	Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalım. Siyasi şiddette çok büyük artış.	Ortadoğu'da istikrarsızlık. 1973 petrol şoku. Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği askeri müdahale sonrası uluslararası düzlemde kısmen de olsa yatılması.	Basına göre deprem, ülkenin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik düzeyi farkını ortaya çıkarmıştır. Deprem, farklı ideolojik görüşlere sahip aktörlerce farklı yorumlanıyor ve bunlar arasına tartışmalara neden oluyor; ayrıca toplumdaki aşırı siyasallaşmayı ve kutuplaşmaları daha da görünür kılıyor.
1983 Horasan	Türkiye'nin doğusu, magnitüd 6,8 (1.155 ölü).	1980 Askeri müdahalesi sonrası askeri rejim. “Siyasallıktan arındırılmış” ve “düzene sokulmuş” toplum. Deprem 1983 seçimlerinden hemen önce meydana gelmiştir.	İran'da Şah rejiminin devrilmesi ve Rusya'nın Afganistan'ı işgalinden sonra Türkiye'nin stratejik önemi yine güçlenmiş. “Batı bloğu yanlısı” askeri darbe sonrası, ABD ile ilişkiler tekrar “ısınıyor”.	Askeri müdahale sonrası bağlamda, müdahaleyi hazırlayanlar, afeti eylemlerinin ve uygulamak istedikleri “toplumsal projenin” meşruluğunu arttırmak için kullanıyorlar. Basın, siyasi görüş bildirmek konusunda çok temkinli.
1992 Erzincan	Türkiye'nin Doğusu, magnitüd 6,8 (653 ölü)	ANAP onyılının sonu. 1980 öncesi aktörlerin siyasal hayata dönüşü. Sorunlu bir şekilde geçiş yapılmış olan piyasa ekonomisi modeli. İki önemli toplumsal sorun: Ayrılcı kürt hareketi ve irtica.	SSCB'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu dünyanın sonu. Yeni uluslararası perspektifler ve sorunlar (Karabağ sorunu gibi). Körfez Savaşı (1991)	Basının afete ilişkin analizleri eleştirel. Özellikle kamu binalarının hasar görmesi vurgulanarak yolsuzlukla ilişkilendiriliyor. Bir “sorumluluk zinciri” tarif ediliyor: Yurttaşta başlayarak siyasi seçkinlere kadar aktörlerin bireysel düzeydeki sorumlulukları tartışma konusu oluyor.
1995-1998 Dinar, Adana	Türkiye'nin orta-batısı ve güneyi, magnitüd iki depremde de 5,9. (Dinar'da 94, Adana'da 146 ölü)	Değişime uyum sağlayıp, toplumsal sorunlara çözüm bulmakta yetersiz ve yavaş kalan siyasi seçkinlere karşı artan güvensizlik. Yolsuzluk olaylarında gözle görülür artış. Aşırı dinci ve ayrılcı kürt terör hareketleri.	Uluslararası düzlemde yeni vizyon “küreselleşme”. Irak'ta Türkiye'yi de etkileyen istikrarsızlık, Yunanistan'la gerilim. Türkiye'nin AB'ne üyelik çabaları.	Basın Erzincan depremindeki sonrası takındığı tavrı takınarak, benzer eleştirilerde bulunuyor. AKUT Derneği'nin ilk defa ulusal çapta görünürlük kazanması ve basın tarafından işlenmesi.

Çizelge 1: Cumhuriyet tarihindeki yıkıcı depremler sırasında iç ve dış koşullar ile bu depremlerin ulusal basındaki yankıları

Öte yandan, “devletin” (anlaşılan bu sözcükle hem hükümet hem de kamu örgütleri anlatılmak istenmektedir) afetlere hazırlıksız olmasını eleştiren gazetecilerin bir yandan da söz konusu devleti kendi siyasi çerçevelerinden betimlediklerini de görürüz:

“Ben kişisel olarak devletçiyimdir. [...] Devlet vatandaşıma eğitim, sağlık, kurtarma, her türlü hizmeti versin diye. Yoksa devlet bütün yetkileri elinde toplasın, zorba, baskıcı bir devlet olsun diye değil. Bizim devlet yerine göre baskıcı, hatta zorbadır. Vatadaşı coplamakta, düşünceyi açıklama suçu (!) gibi ağır bir suç işleyenleri içeri atmakta cömert ve etkindir. Ama hizmet vermeye geldiğinde hantal, cimri, yeteneksiz, beceriksizdir.” (Akgüç, 20 Ağustos 1999)

“Kendisine ihtiyaç duyulmayan her yerde bürokrasisiyle 'hazır ve nazır' olan devlet, deprem felaketinde yardım için çarpınan insanların imdadına yetişemiyor.” (Yeni Şafak, manşet, 19 Ağustos 1999)

Genel olarak değerlendirdiğimizde köşe yazarları bize “paternalist, kamusal alana hâkim, zaman zaman hak ve özgürlükleri kısıtlayabilen, toplumsal kontrol araçlarının tersine hizmet araçları etkin olmayan” bir devlet resmi çizmektedirler.

Görüldüğü gibi basın ilk aşamada depremin yol açtığı yıkımın nedenleri üzerinde derinlikli analizler yapmaktan çok, deprem riski konusunda tüm sorumluluğun kendisinde olduğu düşünülen “devlete” tepki göstermektedir. Nitekim, Sivil Savunma Teşkilatı ve Kızılay'ın “devletin başarısızlığının” simgeleri olarak son derece katı bir biçimde eleştirilmeleri bu durumun göstergesi olmuştur. (Akgüngör, 2007:44-46)

Basının bu ilk tepkisine siyasi sorumlular önce “alışlagelmiş” yanıtları vermişlerdir. Bu noktada, dönemin cumhurbaşkanı S. Demirel'in açıklamaları bizim açımızdan özellikle ilginç olmaktadır çünkü 1999'da siyasi yaşamının 40. yılını doldurmuş olan Demirel, kariyeri boyunca değişik konum ve görevlerdeyken de büyük depremler görmüş bir kişidir. 1999'da depreme ilişkin söyledikleri ile, 1960 ve 1970'li yıllarda söyledikleri arasında önemli bir fark olduğunu söylemek mümkün değildir: “Devletimiz ve milletimiz bu felaketin açtığı yarayı en kısa zamanda saracaktır” (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1999)

Diğer yandan, basın acil durum yönetimi ve müdahalelerin yetersizliğinden başka, yıkımın boyutlarını büyüten yapısal nedenler ögeler için de “devleti” eleştirmeye başlamıştır. Demirel, suçlamalara şu biçimde karşılık verir:

“Kimden davacı olunacaktır? Depremden... Çünkü yıkan depremdir. Sanki deprem bir kenara bırakılıp devletten davacı olmanın hiçbir yararı yoktur. Devletten şikayetçi olmanın, devleti vatandaşın gözünde küçültmenin kimseye bir faydası yoktur.” (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1999)

Cumhurbaşkanı bu şekilde davranarak başka birçok siyasi ve idari sorumlu gibi devlet kavramının sağladığı meşruiyetin gerisine çekilmektedir. Türkiye bağlamında bir bakıma “toplumun üzerinde konumlandırılmış” ve kutsallık atfedilen bu devlet imgesinin sorgulanması güçtür, dolayısıyla toplumun gözünde devletle özdeşleşebilmiş olmak bir kişiyi eleştiri ve suçlamalardan koruyabilir. Demirel'in sözleri, kendisi gibi devletle özdeşleşmeyi “başarabilenlerin”, bunu söylemlerine de yansıtmalarına bir örnektir: “...devletim adına teşekkür ederim.”

Yurttaşların, afet dolayısıyla yaşamış oldukları kayıplar ve yıkım ile afet sonrası müdahaledeki eksikler için yerel yönetimlerden merkezi hükümete kadar özellikle planlama, kentleşme, yapılaşma süreçlerini şekillendirmiş, bunlarla ilgili kararlar almış ve uygulamalarda bulunmuş kişileri sorumlu tutmaları; bunlar aleyhinde yargıya başvurmak istemeleri olağandışı sayılamaz. Cumhurbaşkanı ise “devlete karşı değil, depreme karşı davacı olunmasını” söyleyerek afet zararıyla ilgili siyasi ya da idari sorumlu aranmasını

arzulamadığını belirtmektedir. Ancak 1999'da devlet kavramının meşruiyeti, bu türden bir sorumlu arayışını -söylem düzeyinde kalsa da- engellemeye yetmeyecektir.

Bu arayış, önce yapıları inşa eden, satan müteahhitlere yönelse de, ardından sorumluluğun tek bir aktöre yüklenemeyeceği düşüncesinin ağır basığını görürüz: Plansız, denetimsiz yapılaşma; geçekondü olgusu; sismik riskin yüksek olduğu bölgelerin sanayileşmeye ve kentleşmeye açılması; riskin tanımlanmış olmasına rağmen gereken önlemlerin alınmamış olması gibi gerçekler, özellikle meslek odaları tarafından dile getirildikçe basın mensupları da onlarla beraber “sade vatandaşın” başlayarak “en tepeye” kadar çıkan bir “sorumluluk zinciri” tanımlamışlardır. Bu çerçevede, mühendislik ilkelerine aykırı yapılar inşa eden müteahhitler kadar, *clientelist* biçimde çarpık yapılaşmaya ve kamu arazilerinin haksız sahiplenilmesine göz yuman siyasal kadrolarla, uygunsuzluk ve kanunsuzluğu bireysel çıkarları uğruna kabullenen yurttaş da sorumlu ilan edilmektedir. Bu yaklaşım akılcı görülmele birlikte, gerçekte sorumluluğu çok geniş bir kitleye -neredeysse tüm topluma- paylaştırarak konuyu belirsizliğe itmektedir. Gözlemleyebildiğimiz benzer bir tutum da “sistemi” ya da “düzeni” suçlamaktır ki, “meçhul bireylerden oluşan bir topluluğa” kolektif sorumluluk yüklemek anlamına gelmektedir. Her iki yaklaşım da aslında “sorumlu arayışını” sonuçsuzluğa götürmektedir. Nitekim, bu dönemde haklarında yargıya başvuru olan “sorumluların” (neredeysse tümüyle) müteahhitlerle sınırlı kalmış olması da bunu göstermektedir.

6. SIVİL TOPLUM, “MİLAT” VE DEĞİŞİM

17 Ağustos 1999 depreminden sonra meydana gelen bir gelişme olmasaydı, deprem sonrası söylemler belki de yukarıda özetlemeye çalıştığımız çerçeveye sınırlı kalabilirdi. Medyaya ve diğer aktörlere eleştirilerini çeşitlendirerek sürdürmek, analizlerini derinleştirmek olanağı veren bu gelişme, çok sayıda kişinin deprem kurbanlarına yardım etmek üzere afet bölgesine gelmesidir. Bireysel ya da grup olarak, örgütlü veya örgütsüz biçimde yardım malzemesi getirmek, dağıtmak; sıcak yemek, barınak sağlamak, kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmalarında bulunmak vb. görevleri gönüllü olarak üstlenen gönüllülerin oluşturduğu bu hareket, Cumhuriyet tarihinde bir ilk olmuştur. Etkinlikleri tartışılır olsa da (Akgüngör, 2007:66-67) Türkiye bağlamında yurttaşların yalnızca bağış kampanyalarına katkıda bulunmakla yetinmeyerek zaman ve emek harcayarak “depremedelere” doğrudan ulaşmaya çalışmalarının özel bir durum olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu toplumsal hareketin, fedakarlık ve yardımseverlik dürtülerinden olduğu kadar, medyadaki “devlet nerede?” söylemine koşut olarak siyasi ve idari sorumlulara dolaylı tepki olarak geliştiğini de öne sürebiliriz. Kesin olan, basının ortaya çıkması ve güçlenmesinde pay sahibi olduğu bu dinamiğin önemini kavramış olduğudur: Yardım hareketi manşetlere konu olur ve gazete sayfalarında “Sivil Seferberlik İç Rahatlatıyor” (Cumhuriyet, 23 Ağustos 1999); “Halkın Seferberlik İlanı” (Sabah, 20 Ağustos 1999); Halk El Koydu” (Hürriyet, 20 Ağustos 1999), “Tek Yumruk” (Hürriyet, 21 Ağustos 1999), gibi başlıklarla hatırı sayılır bir yer işgal eder. Afet sonrası söylemlerin analizi anlamında bizim açımızdan asıl dikkat çekici nokta, gazetecilerin bu “gönüllü akınından” süratle bir “sivil toplum” söylemi geliştirmiş olmalarıdır. Bu söylem ve ona kaynak oluşturan toplumsal dinamik, “devletin”, “siyasetin” eleştirilmesi ve toplumsal-siyasal değişim talep edilebilmesi için dayanak işlevi görecektir.

Bu bağlamda afet bölgesinde dernek, vakıf gibi hukuki bir çatı altında ya da “bağımsız” olarak çalışmalarda bulunan gönüllülerin basında öncelikle “devletin yetersizliğinden doğan boşluğu dolduran aktörler” olarak sunulduklarını görürüz. Söz konusu “boşluğun” hangi alanlarda olduğu, ne kadar zaman devam ettiği ya da söylediği şekliyle, “sivil toplumun” bu boşluğu ne oranda doldurabildiği açık değildir. “Devlet” ile anlatılmak istenilenin siyasi seçkinler ve kamu yöneticileri olduklarını kabul ederek, “sivil toplum” ile de toplumun geri kalanının ifade edildiğini, dolayısıyla olayların “devlet-toplum” gibi bir zıtlık ilişkisi çerçevesinde sunulmak istendiği sonucuna varabiliriz. Bu durumda açıktır ki taraflardan birini yüceltmek, dolaylı olarak diğerini yermek anlamına gelecektir ki, aşağıda tartışmaya devam edeceğimiz gibi sivil toplum söyleminin diğer işlevi de bu olmuştur.

Ağustos 1999'da afet bölgesinde çalışmalar yürüten gönüllü kuruluşlardan biri, özelliği gereği basının dikkatini çeker. O tarihte ülkede gönüllü olarak doğa koşullarında kaybolmuş insanları aramak ve kurtarmak üzere kurulmuş tek dernek olan Arama ve Kurtarma Derneği (AKUT), kısa zamanda gazete sayfalarında “sivil toplumun öncüsü ve temsilcisi” olarak gösterilmeye başlanır; bir yandan da bir “performans ölçütüne” dönüştürülerek kamu kurumlarının afet sonrası müdahaledeki yetersizliklerini eleştirmek için kullanılır. Toplum-devlet ya da halk-hükümet olarak adlandırabileceğimiz bir toplumsal gerilim ekseninde, AKUT ve Sivil Savunma Genel Müdürlüğü iki “tarafın” simgeleri olarak işlev görürler. Sivil Savunma'yı eleştirmek, “devleti” eleştirmenin dolaylı yoludur, “devlete” gösterilen tepkiye koşturarak eleştirilerin dozu da oldukça yüksek, bazen de aşırıdır. Bu tutumun belki de en uç örneğini AKUT ve Sivil Savunma ekiplerinin “niteliklerinin” kıyaslandığı bir gazete haberinde görürüz. (Sabah, 25 Eylül 1999) Küçültücü kabul edilebilecek bir dille yazılmış olan imzasız habere göre AKUT üyesi “gönüllü, üniversite mezunu, üst sınıftan, dünya vatandaşı, yabancı dil bilir” vb. iken, Sivil Savunma görevlisi “memur, lise mezunu, düşük maaşlı, işini kerhen yapar, vizyonsuz”dur. “Yarı-resmi” örgüt olarak nitelendirilebilecek ve afete hemen hemen hazırlıksız yakalanmış olan Kızılay da benzer bir muamele görür: “Kızılay'ın yönetiminin Arama ve Kurtarma Derneği'ne verilmesi” dahi bir ulusal gazetede manşetten “önerilir”. (Sabah, 25 Eylül 1999)

Deprem sonrası kamu kurumlarının hazırlıksızlığına gösterilen tepkinin simgesi haline gelmesi dışında, Arama ve Kurtarma Derneği basın tarafından “Türkiye'de sivil toplumun yeniden canlandığının göstergesi” ve “büyük bir toplumsal değişim yaşanacağını habercisi” olarak da nitelendirilmiştir:

“İzmit Depremi, AKUT'u yepyeni bir sivil örgütlenme modeli olarak yeniden doğurdu. [...] AKUT olsun, diğer sivil örgütlenmeler olsun, toplumda var olan zor zamanlarda dayanışma isteğinin büyük enerjilere dönüşmesine aracılık ettiler. İzmit Depremi, bu ülkenin, bu insanların, bu toplumun, özetle insan ve toplum yaşamının salt politikacılara bırakılmayacak kadar önemli bir olay olduğunu gösterdi. [...] AKUT! Sivil toplumsal güçler! Selam size, hoş geldiniz...”

“Genellikle gençliklerinde bugünkü bireylere oranla toplumsal yararı kişi çıkarı önüne koymaya daha fazla özen göstermiş olan, politize ve toplumcu görüşlere gönül vermiş bizlerin kuşağı, günümüz gençlerini biraz, hatta fazlaca bencil, apolitize, vermeden istemeye eğilimli kişiler olarak görüp, onları belki de bilinçaltımızdan gelen yaşlılığın da dürtüsüyle küçümserdik. Meğerse yanılıyormuşuz. [...] ...AKUT çıktı da ortaya, gençlerimizi tanımak fırsatı bulduk.” (Sirmen, 29 Ağustos 1999)

“Türkiye'nin felaket melekleri her geçen gün sembol haline geliyor. Ülke, uzun zamandan beri unuttuğu cemaat ruhunu yeniden kazanıyor. [...] Türkiye'nin gerçek sivil toplumu bu depremin enkazının içinden doğacak. Sivil toplum kavramını siyasetin lağımalarında içdi eden zihniyet, bu enkazın altında kalacak. Bu küllerden yepyeni bir toplum doğacak.” (Özkök, 20 Ağustos 1999)

“Devletimiz artık sivil toplum kuruluşlarının her hareket ve niyetinden endişe etmek yerine bu gibi gönüllü birlikleri teşvik eden bir bakış açısı kazanmalıdır. Eminim ki bugünden sonra yüzlerce sivil

toplum kuruluşu ya AKUT benzeri çalışmaları desteklemek veya ona benzer teşkilatlanmalara giderek bu hayırlı çıkışı takip edeceklerdir. AKUT'a sadece kurtardıkları canlar için değil, ülkemizde sivil inisiyatif kuruluşlarına yeni bir heyecan kazandırdıkları için de teşekkür etmeliyiz.” (Alkan, 30 Ağustos 1999)

Tarihsel gelişimi boyunca sivil toplum kavramı farklı şeylere işaret etmiştir. Bugün de farklı bağlamlarda, değişik biçimlerde kullanıldığından belirsizliğini korumaktadır ve bilimsel açıdan bakıldığında tanımı üzerinde fikir birliğine varılmış değildir. Devlele ilişkili ya da ilişkisiz olsunlar, aktörler sivil toplum kavramına eylem ve çıkarlarına uygun bir anlam yüklerler. 2003 ve 2004'te, 1999'da ve sonrasında deprem bölgesinde çalışmalarda bulunmuş sivil toplum kuruluşlarının sorumlularıyla yüzyüze görüşmelerde bulunarak gerçekleştirmiş olduğumuz saha çalışmamız da bu önermelerimizi destekler görünmektedir. (Akgüngör, 2007:408-456, 507-512) 1999 Depremleri bağlamında Türk basınında da bu durumu gözlemektediriz: Sivil toplum, basın söylemlerinde “gönüllülük”, “demokrasi”, “sivil(lik)” “yurttaş”, “örgüt(lenme)”, “devlet-dışı”, “gayri resmi” gibi sık tekrarlanan kavramlarla beraber anılmaktadır.

Çok sayıda yurttaşın yardım götürmek ve kurtarma çalışmalarında yer almak üzere deprem bölgesine gitmeleri de benzer biçimde değerlendirilerek Türkiye'de sivil toplumun (adeta uzun bir bekleyişin ardından) “doğduğu” ya da “yeniden canlandığı” iddia edilmiştir. Bu anlamda, 17 Ağustos 1999 depremi bir “milat”, yeni bir dönemin başlangıcı, değişimin kıskırtıcısı ve simgesi olarak görülmüştür. Bu “pek çok şeyin değişmesi gerektiğini ortaya koyan” deprem ile “Marmara değil, sistemin kendisi çökmüştür” (Yücelman, 1 Eylül 1999) ve bu olaydan ders alınırsa “hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacaktır”. (Ünal, 27 Ağustos 1999) Kimi yazarlara göre, toplum afetten kesinlikle ders çıkarmıştır ve bunu “gösterdiği tepkiyle ortaya koymaktadır”. (Türenç, 30 Ağustos 1999) “Türkiye'nin bir devri, bir dönemidir yıkılan” (Altaylı, 25 Ağustos 1999).

Basındaki söylemleri incelediğimizde, bir “eski”, bir de “yeni düzenin” tarif edildiğini ve önemli bir toplumsal-siyasal değişim yaşanacağını iddia edildiğini görürüz: “Devlet hegemonyası zayıflayacak” (Livaneli, 10 Eylül 1999); kamu hizmetleri ve bürokrasi düzelecek” (Göğüş, 26 Ağustos 1999); “Türkiye, devlet yapısını gözden geçirecek” (Özkök, 29 Ağustos 1999) ; “kokuşmuş sistem enkazın altında kalacak” (Dündar, 29 Ağustos 1999); “fırsatçı birey dönemi kapanacak” (Doğru, 1 Eylül 1999); bir “orta sınıf devrimi” (Turgut, 26 Ağustos 1999) gerçekleşecektir. “İslamcı” olarak anılabilecek basında ise bunlara ek olarak başka -üstü örtülü olarak- talepler de yükselir. Bu yazarlar, özellikle 28 Şubat 1998 Milli Güvenlik Kurulu toplantısıyla başlayan sürece gönderme yaparak, üstü örtülü biçimde rejimin laik karakterinden şikayet ederler ve değişim talepleri bununla ilintilidir.

1999 Marmara depremleri bağlamında sivil toplum, meşruluğu sorgulanmakta olan rejimin, siyasetin ve kamu yönetiminin antitezi olarak, “değişimin meşru aktörü” olarak sunulmuştur. Bir görüşe göre toplumda zaten varolan ancak bastırılmış ve zayıflatılmış, bir diğer görüşe göre de yeni doğmakta olan bu aktörün, toplumun değişim talebine sözcülük etmesi, aynı zamanda değişimi şekillendirmesi ve gerçekleşmesi için de topluma öncülük yapması beklenmektedir. Belirtelim ki bu yaklaşım otoriter rejimlerinin demokrasiye dönüşmesi umulan veya demokrasisinin henüz tam anlamıyla oturmamış olduğu birçok ülkede gözlenmektedir. Örneğin Diamond gibi liberal yazarlar sivil toplumu demokrasinin bir koşulu saymakta ve “üçüncü dalga” olarak anılan demokratik rejimlere geçişin sivil toplum baskısıyla gerçekleştiğini iddia etmektedirler.(Bayraktar, 2005:10-13) Yine bu kavram Camau'nun “sivil toplumlara ilişkin analiz ve pratiklere etki eden tarihsel ve normatif iki bakıştan biri” olarak tanımladığı çerçeveye örtüşmektedir. Buna göre sivil

toplum “otoriter bir siyasi düzenin temellerini yıkacak olan tinsel bilincin ve alternatif bir projenin taşıyıcısıdır”. (Camau, 2002:217)

Buraya kadar Türk basınının 17 Ağustos 1999 depreminden yola çıkarak yaptığı eleştirilerden örnekler vermeye çalıştık. Göstermeye çalıştığımız gibi, basın mensupları afetin yarattığı siyasi ve idari bocalam, hatta şok atmosferinden yararlanarak Türkiye'nin siyasal, toplumsal durumuna ilişkin keskin analizler ortaya koymuşlardır. Bu analizlerde, “Leviathan” benzeri bir devletin ve bu devlet mekanizmasının (dolayısıyla kamusal kaynakların) taraflı biçimde kullanımı fırsatını elde etmenin temel amaç olduğu bir siyasi yaşamın tarif edildiğini görürüz. İktisadi ve toplumsal koşullar da, bireylerin de (sıkça kullanılan terimle) bu “düzene” uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Deprem bir anlamda yurttaşların “gözlerini açarak”, onlara “yolsuzluk, sorumsuzluk ve demokrasi yoksunluğunun öldürücü olduğunu” göstermiştir. Bu nedenle, afetin “Berlin Duvarı'nın yıkılışı” (Livaneli, 5 Eylül 1999) ya da “Boston Çay Partisi” (Berkan, 12 Eylül 1999) gibi “yaratıcı bir kopuş, yırtılma” olması, ne olduğu çok da açık olarak anlaşılabilen bir değişimin çıkış noktası ve besleyicisi görevi görmesi beklenmektedir. Bu değişimin temel aktörü de, yardım hareketiyle varlığını ve kapasitesini belli etmiş olan “sivil toplum” olacaktır.

Büyük felaketlerin toplumsal değişime etki edebileceğini yadsımamakla beraber, yukarıda alıntı yaptığımız köşe yazarlarının toplumsal değişime ilişkin beklentilerinin gerçekçi olduğunu söylememiz güçtür. İncelediğimiz olayda, tıpkı bir arama-kurtarma derneğine “sivil toplumun öncüsü ve önderi” yakıştırılmasının yapılması gibi, afete de “toplumsal gerçekliği çok kısa sürede dönüştürülecek bir olay” rolü yüklenmiş olduğunu görüyoruz. Felaketlerle toplumsal değişim arasındaki ilişki afet sosyolojisi yazınında çokça ele alınan bir konudur. Ancak yapılan çalışmalar, bize felaketlerin tüm toplumu kökten ve hızla değiştirmekten çok, varolan değişim eğilimlerini hızlandırdığını göstermektedir. (Lovekamp,2010:367-380) Afet nedeniyle, güç ilişkileri de dahil olmak üzere toplumsal ilişkiler, toplumsal roller ve üretim biçimleri değişikliğe uğrayabilir; yeni toplumsal gruplar ve yeni roller ortaya çıkarken yapısal bir değişim meydana gelebilir, hatta toplumsal tepkilerin çatısı altında birleştiği hareketler ortaya çıkabilir. Acı ve keder duygularının, toplumsal değişimde önemli bir itki görevi görmesi de mümkündür. (Neveu, 2005:39) Ancak afetin neden olduğu ya da hızlandırdığı değişim, öncelikli olarak afet kurbanı kitleyi etkilemektedir. Toplumun bütünü, özellikle de siyasal ve yönetsel anlamda- etkileyecek bir değişime neden olması güçtür, dahası böyle bir saptama ancak görece uzun bir zaman diliminden sonra yapılabilir. Değişimin en açık gözlemlenebileceği bir alan olan kamu politikalarında bile (afete ilişkin sorunların aciliyetine rağmen) büyük hızla gerçekleşmediğine dikkat çekelim.

7. “MİLATTAN SONRA”

Depremi siyasal ve toplumsal etkisi olarak yaşanacağı iddia edilen değişimin gerçekleşip gerçekleşmediği, afetin hangi toplumsal kümeler ve düzeyler üzerinde böyle bir etkisi olmuş olabileceği üzerine düşünürken, yine basında 17 Ağustos 1999'un yıldönümü nedeniyle yer verilmiş olan görüş ve düşünceleri incelemek yerinde olacaktır. Depremi henüz çok yakın bir geçmişte olmuş olarak görüldüğü 17 Ağustos 2000 ve 17 Ağustos 2001 tarihlerindeki farklı gazetelere baktığımız zaman öncelikle değişik aktörlerin topluma duyurmaya çalıştıkları çeşitli “bilançoları” fark ederiz. Bunlar arasında en çok öne çıkanı elbette deprem bölgesinde tamamlamış olduğu ve sürmekte olan çalışmalarıyla “devlet”, ya da hükümettir. 17 Ağustos Depremi'yle meşruluğu sarsılmış olan 51. Hükümet

ve kamu örgütü, yeniden inşa ve rehabilitasyon faaliyetleriyle bunu tekrar kazanmaya çalışmaktadır. (Hürriyet, 18 Ağustos 2000) Sivil toplum kuruluşları için de elbette afet sonrası çalışmalar, toplumsal destek bulmak ve bu desteği sürdürmek için yaşamsal önemde olduğundan, bu örgütler de çalışmalarını basında duyurabilmek için emek harcamaktadır. Medya, bu anlamda kendi açısından da bazı bilançolar çıkarır ve deprem sonrasında önemli bir toplumsal rol oynadığını (öncelikle “yurttaşların sesi” olarak) iddia eder. (Tüfekçi, 17 Ağustos 2000)

Basında İkinci olarak dikkatimizi çeken öge, depremin hemen ertesinde görmüş olduğumuza benzer eleştirel bir dille yazılmış olan durum değerlendirmeleridir. Çoğunlukla gazeteciler tarafından yapılmış olan bu değerlendirmelerde ağırlıklı olarak altı çizilen nokta, 17 Ağustos 1999'dan bu yana önemli bir toplumsal değişimin yaşanmamış olduğudur. Yazarlar bu anlamda çeşitli toplumsal düzeylerde ve farklı konularda, deprem sonrasında öngörmüş oldukları değişimin gerçekleşmemiş olduğunu belirtirler. “Her şey eskisi gibidir” (Gönensin, 17 Ağustos 2001); öncelikle yıkımdan ders alınmamıştır ve şehirleşme ve yapılaşma konusundaki olumsuz davranışlar, deprem öncesinde olduğu gibi devam etmektedir:

“Gölcük'te yapımına izin verilmiş 8 katlı binalardan (bana göre cinayet işlemekten farkı yok) oturulamayacak duruma gelmiş olanlarının bile sahipleri tarafından allanıp pullanmaya çalışıldığına tanık oldum. [...] Aradan bir yıl geçmesine rağmen hala depremin değil, yanlış ve çarpık yapılaşmanın öldürdüğünü öğrenememiştir.” (Türenç, 17 Ağustos 2001)

“Uyan Türkiye! Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak diye söz vermişlerdi. Nerede yeni şehir tipi? Nerede yeni komut tipi? Nerede şehirlerin zemin haritaları? [...] Arazi rantını şahlandıran... Plansız sanayileşmeyi fişekleyen... Plansız kentleşmeyi büyüten... Plansız yer seçimini ateşleyen... Ve arazi rantını tahrik eden kokuşmuş imar ve yapılaşma kararlarını tersine çevirecek bir ciddi çaba da yok.” (Doğru, 25 Ağustos 2000)

“Peki 17 Ağustos depremi bize ne öğretti? Çekilen onca acıdan hangi dersi çıkardık? Bu felaketi doğru dürüst yorumlayabildik mi? Hiç sanmıyorum. [...] Binlerce yıldır depremlerle sarsılan bu ülkede, depreme uygun yapıların olmamasını açıklamaya imkan yok.” (Livaneli, 17 Ağustos 2000)

“Suç zinciri 'kenetlendi'. Büyük Yıkımın Sorumluları 'Sorumsuz Politikalarını' Sürdürüyor [başlık] 1) İmar afları devam ediyor. Kaçak yapılar ruhsata bağlanıyor, güvenceye alınıyor. 2) Planlama erteleniyor. Plan disiplini öngören yasa tasarıları savsaklanıyor. 3) Müteahhitlik için hala bir kural ve kısıtlama getirilmedi, kat karşılığı 'yap-satçılık' devam ediyor. [...] Sonuç olarak 17 Ağustos 1999 depremini felakete dönüştüren politikaların 'sorumluları' geçen bir yılda aynı 'suçlu tutumlarını' daha da ilerleterek ve hatta kimi KHK'ler ve genelgelerle de 'güçlendirerek' sürdürmüş oldular.” (Ekinci, 17 Ağustos 2000)

Ek olarak, afetlere hazırlık anlamında da önemli bir gelişmeden söz edilemez:

“...son bir yılı yeni depremlere -veya büyük tabii afetlere- karşı önlem alma ve hazırlıklı olma açısından değerlendiren yok.” (Ekşi, 17 Ağustos 2000)

“Ulusal Deprem Konseyi, önceki gün bir toplantı daha düzenledi, bütün İstanbul milletvekillerini de davet etti. İstanbul'un 69 milletvekilinden sadece 11'i bu toplantıya katıldı. Bu ilgisizlik, yönetim aczinin somut bir örneğidir.” (Gönensin,

“İstanbul'u depreme dayanıklı hale getirmek için 7 milyar dolar gerekiyormuş. 'Bu kadar parayı bulamayız' diyorlar. Ama beş batık bankaya 4,5 milyar dolar kolayca bulunuyor.” (Livaneli,)

En önemlisi, öngörülen siyasal değişim de gerçekleşmiş gibi görünmemektedir:

“Depremde olmak, deprem dehşetini yaşamak ve deprem sonrası yapıyaltız kaldığını görmek bile 'yurttaş olma bilincinde' bir sıçramayı yapınsal ölçekte yaratmamış. [...] 17 Ağustos'un Türkiye'de daha

önce benzeri görülmemiş bir 'yurttaş bilinci' sızması yarattığı, sivil topluma giden yolda depremin büyük bir ivme sağladığı söylendi. [...] Ama daha önce sivil girişimcilik, yurttaş bilinci o kadar cılız, o kadar köksüzdü ki, 17 Ağustos sonrasındaki "sızama" göze büyük ve anlamlı geldi. Hani iki kişinin yarıştığı bir yarışta birinci gelmek gibi..." (Engin, 18 Ağustos 2000)

"Ders alınmadı çünkü binlerce insanın hayatından sorumlu müteahhitlerden ve yerel yöneticilerden hesap sorulmadı. Ders alınmadı çünkü depreme yenik düşen Türkiye, deprem sonrasının yönetiminde bir 'Türkiye Modeli' yaratamadı." (Atikkan, 17 Ağustos 2000)

"Deprem toplumu kamçılıyordu. Anlara'nın, siyasetin, idarenin yetersizliklerini bir tokat gibi yüzümüze vurmuydu. Artık hiçbir şey eskisi gibi olamazdı. Kendi kaderimizi elimize alacaktık. [...] Sonra ne oldu? Korkarım fazla bir şey olmadı. Zaman geçince, yavaş yavaş heyecan söndü. [...] Ankara da bunu bekliyordu. [...] Toplumun tepkisi bitince, ilk baştaki mahcubiyetini hemen terketti. Gene bildiğimiz Ankara oldu. Samimiyetle soruyorum. Deprem neyi değiştirdi? Hiçbir şeyi değiştirmede. Aynı hamam aynı tas, sanki hiç deprem olmamış gibi eski Türkiye geri geldi." (Akat, 17 Ağustos 2000)

Bir bakıma, 17 Ağustos 1999 Depremi'nden sonra basında gördüğümüz coşku, yerini düş kırıklığına bırakmış durumdadır, çünkü "ders alınmamıştır", siyasetin kuralları değişmemiştir ve deprem kurbanları "hak ve sorumluluklarının farkında, inisiyatif kullanabilen gerçek vatandaşlara" dönüşmemişlerdir. Bu noktada, depremden üç yıl önce meydana gelmiş bir olayı hatırlamakta yarar var. Kasım 1996'da Susurluk İlçesinde meydana gelen bir trafik kazası sonucu, Türkiye'de bazı devlet memurlarının ve siyasetçilerin, organize suç örgütleriyle işbirliği içinde olduğunu ve bu işbirliğinin soğuk savaş döneminde "resmen" kurulmuş olan bir paramiliter altyapıya dayandığı anlaşılmıştı. Belleğimizi tazelediğimizde, 17 Ağustos sonrasındaki kullanılan "Artık Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak" sloganının aslında Susurluk kazası sonrasında siyasi ve idari şeffaflaşma, demokratikleşme çağrısında bulunmak için kullanılmış olduğunu görürüz. 1996'da da, tıpkı 1999'da olduğu gibi bir değişim çağrısı basında yankılanmıştı. 1999 Depremleri bir bakıma bu çağrının yanıtızsız kaldığını göstermektedir.

17 Ağustos Depremi sonrasında siyasi-toplumsal değişim talep eden basın mensupları, kuşkusuz Susurluk örneğinden habersiz değildirler: Medya olarak, besledikleri ve beslendikleri toplumsal meşruluk üzerinden ilan ettikleri "yeni düzen" 1999'da olduğu gibi 1996'da da hayata geçmemişti. Şu halde bu yazarların 17 Ağustos sonrasındaki "önemli bir toplumsal değişim yaşanacağına" ilişkin ısrarlarını, düşünsel yetersizliklerine ya da naifliklerin mi bağlamalıyız?

Bizim iddiamız, gazetecilerin olayları yorumlamanın ötesine geçerek bir gelecek kurgusu yapmış olduklarıdır. Kamu kurumlarının ve hükümetin afete müdahaledeki başarısızlığından ve toplumsal memnuniyetsizlikten destek alarak yalnızca içinde buldukları siyasi ve ekonomik düzeni ağır biçimde eleştirmekle kalmamış; aynı zamanda bu düzenin değişmesi gerektiğine dair taleplerini ve bu değişimin nasıl olacağını da bu gelecek kurgusu üzerinden açıklamışlardır. Burada söz konusu olan, bir değişim arzusundan çok, topluma bir yön verme, onu belirli bir hedefe doğru güdüleme çabasıdır. Bir anlamda, bu değişimi başlatma çabasıdır. Gazetecilerin XIX. Yüzyıldan bugüne Türk modernleşmesi ve siyasal gelişimi içinde oynadıkları rolü hatırlarsak, böyle bir tutum içinde olmalarının şaşırtıcı olmadığını görebiliriz. Türkiye bağlamında (özellikle "köşe yazarı" olarak anılan) gazeteciler birer "analiz makinası" işlevi görmekte, sorgulamak, bilgiyi aramak, düşünmek konusunda zayıf olan toplumda görüş oluşmasını sağlamakta ve zaman zaman toplumsal gelişmelere yön verebilmektedirler.

Ancak bu işlevlerin de bazı kurallarla sınırlanmış olduğunu görebiliyoruz. Bu gerçeğe bir örnek, 12 Kasım 1999 Depremi'nden sonra basının "devlete" yönelik tavrındaki büyük değişimdir. Bu örnekte ilk depremin üzerinden yalnızca üç ay gibi kısa bir zaman geçmiş

olmasına karşın, kamu kurumları bu defa basında afete müdahale alanında “ders almış ve dolayısıyla başarılı olmuş” olarak sunulmuştur: “Kızılay Bu Kez Jet Gibi”, “Bravo Sivil Savunma”, “Altı General Bölgede” (Hürriyet, 13 Kasım 1999); “Devlet Bu Kez Akıllanmış” (Sabah, 14 Kasım 1999); “Devlet Bu Kez Yetiştirdi”, “Asker Anında El Koydu” (Hürriyet, 14 Kasım 1999). Koşut bir durum da, afetlere hazırlıksız olduğu ortaya çıkan ve müdahale etmekte diğer kamu kurumları kadar geciken silahlı kuvvetlere karşı medyanın (“islamcı” kanat hariç) daha hoşgörülü bir tavır alarak eleştiri ve sorgulamalarını sınırlandırmış olmasıdır. Örneğin, Gölçük'te bulunan Donanma Komutanlığı'nın uğradığı fiziksel hasarın basın tarafından birkaç istisna dışında yüzeysel bir biçimde işlenerek, yapılaşma sorunları konusunda getirilen eleştiriler çerçevesinde ele alınmamıştır. (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1999)

8. SONUÇ

Bu çalışmada afetlerin can ve mal kaybına yol açan fiziksel bir olay olmanın ötesinde, siyasi sonuçlar da doğuran toplumsal olaylara olduğunu göstermeye çalıştık. Afetler, toplumsal sistemlerin olağan işleyişlerini felce uğratarak “normal zamanlarda” siyasi ve idari sorumluların kulak vermediği düşünülen toplumsal taleplerin -özellikle de devlet mekanizmasının afete müdahalesi hoşnutsuzluk konusu olmuşsa- “duyurulması” için uygun bir ortam yaratır. Bu gibi krizler “yalnızca yetkililerin tepki verme kapasitelerini değil, aynı zamanda krizin etkilediği yönetim sisteminin demokratikliğinin gerçekliğini de sınar.” Bunun yanı sıra, seçkinlerin performansı da sorgulanır, olaydan alınan dersler ışığında değişim talep eden aktörler, kamusal alana geçici bir süre için de olsa hakim olur ve siyasi sistem üzerinde baskı oluştururlar. (Boin vd., 2005:121)

1999 Marmara Depremleri örneği bize afetin bu anlamda nasıl bir “fırsata” dönüşebileceğini açıkça göstermektedir. Deprem yıkılganlığının ve kamu kurumlarının afetlere hazırlıksızlığının nedenlerine ilişkin yapılan sorgulamalar derinleşerek Türkiye'deki toplumsal düzen ve siyaset üzerine analizlere dönüşmüştür. Medyada, “depremin yıktığı eski Türkiye” ve “deprem sonrası meydana çıkan 'sivil dinamiklerin' hayata geçireceği yeni Türkiye” kurguları yapılarak, birincisinden ikincisine doğru gerçekleşecek bir dönüşüm için toplumsal ivme yaratılmaya çalışılmıştır.

Yukarıda Dombrowsky'den yapmış olduğumuz alıntıyı tekrarlayalım: “Afeti tanımlayanlar, böylelikle ondan nasıl yararlanacaklarını da ifade etmiş olurlar.” Bu anlamda 1999'da medya, toplumun tepkilerinden dayanak olarak yararlanarak, depremi siyasi ve toplumsal dönüşümü hızlandıracak bir katalizör olarak yeniden tanımlamaya çalışırken; varolan düzenin korunmasından yana olan siyasi seçkinler ve idareciler de bu tanımlı olabildiğince etkisizleştirilmeye çalışılmışlardır.

Araştırmamızın sonuçları aynı zamanda Türkiye'de medya-devlet (siyaset) ilişkilerinin yazılı olmayan kurallarından birine işaret etmektedir: Medya, önemli kriz anlarında (afetler gibi) toplumsal desteği arkasında hissettiğinde idarecileri ve siyasi sorumluların eylemlerine, kamu kurumlarına, siyasi rejime ve kurumlara, bunların işleyişlerine ilişkin serbestçe eleştirilerde bulunmakta ve hareket alanını genişletmekte; ancak kriz geçtikten ve toplumsal destek azaldıktan sonra eleştirilerinin dozunu hızla düşürmekte ve “eski konumuna” geri dönmektedir. Bu döngüye ayak uydurmayan, ya da uydurmakta gecikenler Eylül 1999'da Radyo-Televizyon Üst Kurulu'ndan yedi gün yayın yasağı cezası alan Kanal 6 televizyonu gibi yaptırımlara maruz kalmaktadır. (Hürriyet, 26 Ağustos 1999) 17 Ağustos Depremi gibi örneklerin bize gösterdiği başka bir gerçek de Türkiye bağlamında

yurttaşların “devlet” karşısında hala güçsüz olduğu ve bu nedenle de arkasındaki (geçici, *spontane*) toplumsal destek ne boyutta olursa olsun, medyanın eleştirilerinin siyasi sonuçlarının yok denilecek kadar sınırlı kaldığıdır.

Cumhuriyet tarihindeki büyük depremleri incelediğimizde, afetin her defasında oluş zamanının durum ve şartları çerçevesinde yeniden tanımlandığını görürüz. 1999'daki en önemli fark, belki de daha az yolsuzluk, kayırma ve siyasi *clientelisme*'in olduğu, daha şeffaf, katılımcı bir demokrasinin ve yeniden düzenlenmiş bir kamu yönetimin, iyi bir toplumsal düzen elde etmenin yanısıra afetlerin etkilerini azaltmanın da en önemli yolu olduğu gerçeğinin bu tanımın ana eksenini yapmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

Akgüngör, A. Ç., La Turquie a l'épreuve des séismes de 1999: Une analyse sociopolitique a travers les discours médiatiques post-catastrophes [Türkiye 1999 Depremleriyle Sınanırken: Afet Sonrası Medya Söylemleri Üzerinden Bir Analiz], Claude GILBERT'in danışmanlığında hazırlanmış doktora tezi, Pierre Mendes France Üniversitesi, Grenoble Siyaset Bilimi Enstitüsü, 17 Aralık 2007

Bayraktar, U. (2005), “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990'ların Türkiye'sinde Sivil Toplum(lar)”, Sivil Toplum, Sayı 9 (ocak-mart), s.10-13.

Boin, A.(2005), vd, The Politics of Crisis Management, Cambridge.

Camau, M.(2002), “Sociétés Civiles « réelles » et téléologie de la démocratisation”, Revue Internationale de la Politique Comparée, Cilt 9, Sayı 2, s.213-231.

Couch, S. R. ve Kroll-Smith, J. S.(1991), “What is a Disaster? An Ecological-Symbolic Approach to Resolving the Definitional Debate”, International Journal of Mass Emergencies and Disasters, Cilt 9, Sayı 3, (Kasım), s.355-366.

Drabek, E. T.(1986), Human System Responses to Disaster, Springer-Verlag, New York.

Dombrowsky, W. R.(1998), “Is A Disaster What We a Disaster?”, içinde, Quarantelli, E.L. (edit.), What is a Disaster?, Routledge, New York, s.20-21.

Esquenazi, J-P.(2002), L'écriture de l'actualité, pour une sociologie du discours médiatique [Güncelin Yazımı, Medyatik Söylemin Sosyolojisi İçin], Presses Universitaires de Grenoble.

Lagadec, P.(1993), Apprendre à gérer les crises [Krizleri Yönetmeyi Öğrenmek], Les Editions d'Organisation, Paris.

Lovekamp, W. E.(2010), “Promoting Empowerment”, içinde PHILLIPS Brenda D. ve diğerleri, Social Vulnerability To Disasters, s.367-380, CRC Press, Boca Raton.

Neveu, E.(2005), Sociologie des mouvements sociaux, La Decouverte, Paris.

Olson, R. S.(2000), “Towards a Politics of Disaster: Losses, Values, Agendas and Blame”, International Journal of Mass Emergencies and Disasters, Vol 18, N°2 (août), s.265-287.

Pfister, C.(2002), "Surmonter les catastrophes naturelles : les stratégies de 1500 a nos jours" [Afetlerin Üstesinden Gelmek: 1500'lerden Bugüne Stratejiler], içinde Le Jour d'Après [Ertesi Gün], Haupt, Bern.

Searle, J. R.(1995), The Construction of Social Reality, The Free Press, New York.

Tavera-Fenollosa, L.(1998), Social Movements and Civil Society: The Mexico City 1985 Earthquake Victim Movement, Kai Erikson vd. danışmanlığında hazırlanmış doktora tezi, Yale Ünivesitesi, Aralık.

Vago, S.(1999), Social Change, Prentice-Hall, New Jersey.

Gazete Makaleleri

Akat, A.A., "Bir Yıl Sonra", Sabah, 17 Ağustos 2000, s.21.

Akgüç, Ö., "Gecekondu Devlet", Cumhuriyet, 20 Ağustos 1999, s.7.

Alkan, T., "Yeni Bir Civanmertlik Yorumu", Zaman, 30 Ağustos 1999, s.8.

Altaylı, F., "Bir Devir Yıkıldı, İnşallah Doğrulmaz", Hürriyet, 25 Ağustos 1999, s.19.

Atikkan, Z., "Ders Alınmadı", Sabah, 17 Ağustos 2000, 14.

Berkan, İ., "17 Ağustos Depremi ve Boston Tea Party", Radikal, 12 Eylül 1999, s.3.

Bursalı, O., "AKUT!", Cumhuriyet, 25 Ağustos 1999, s.6.

Coşkun, B., "Yine Neredesin Devlet?", Hürriyet, 18 Ağustos 1999, s.2.

Doğru, N., "Uyuma Türkiye Sallanıyorsun", Sabah, 25 Ağustos 2000, s.8.

Doğru, N., "Veli Göçer Dışarıda, Donanma Müteahhiti İçeride", Sabah, 1 Eylül 1999, s.9.

Dündar, U., "Başbakan Ecevit'e Açık Mektup", Hürriyet, 29 Ağustos 1999, s.15.

Ekinci, O., "Suç Zinciri Kenetlendi", Cumhuriyet, 17 Ağustos 2000, s.1 ve 6.

Ekşi, O., "Bir Yılı Değerlendirdik mi?", Hürriyet, 17 Ağustos 2000, s.21.

Engin, A., "Depremzede Olup Yurttaş Olamamak", Cumhuriyet, 18 Ağustos 2000, s.6.

Göğüş, Z., "Devrimci", Sabah, 26 Ağustos 1999, s.22.

Gönensin, O., "Her Şey Eskisi Gibi", Sabah, 17 Ağustos 2001, s.6.

Livaneli, Z., "Deprem ve Dayanışma Mucizesi", 18 Ağustos 1999, s.5.

Livaneli, Z., "Türkiye Değişirken", Sabah, 5 Eylül 1999, s.5.

Livaneli, Z., "Devleti Yaratan İnsandır", Sabah, 10 Eylül 1999, s.5.

Livaneli, Z., "İki Deprem Arasında", Sabah, 17 Ağustos 2000, s. 5.

Özkök, E., "Tek Kişilik Konvoylar", Hürriyet, 20 Ağustos 1999, s.9.

Özkök, E., "Depremden Önce – Depremden Sonra", Hürriyet, 24 Ağustos 1999, s.9.

Sirmen, A., "AKUT'a Teşekkürler", 29 Ağustos 1999, s.4.

Turgut, S., "Orta Sınıf Devrimi", Hürriyet, 26 Ağustos 1999, s.6.

Tüfekçi, H., "Deprem'in İtibar Skalası", Hürriyet, 17 Ağustos 2000, s.18.

Türenç, T., "Kafalar Hala Aynı", Hürriyet, 17 Ağustos 2001, s.17.

- Türenç, T., “Batılılar Bu Kez de Gürleyip Yağmazlarsa”, Hürriyet, 30 Ağustos 1999, s.20.
- Ünal, H., “Niye Çürüdük?”, Zaman, 27 Ağustos 1999.
- Yücelman, A., “Herşey Yeni Baştan”, Cumhuriyet, 1 Eylül 1999, s.18.
- “Deprem Yarası Sarılacak”, Cumhuriyet, 18 Ağustos 1999, p.9.
- “Devlet, Olması Gerektiği Yerde Yoktu”, Cumhuriyet, 18 Ağustos 1999, s.33.
- “Gölcük'te Askeri Tesisler Çöktü”, Cumhuriyet, s.7.
- “Demirel: Depremden Davacı Olalım”, Cumhuriyet, 21 Ağustos 1999, s.6.
- “Sivil Seferberlik İç Rahalatıyor”, Cumhuriyet, 23 Ağustos 1999, s.4.
- “Büyük İş Yaptık”, Hürriyet, 18 Ağustos 2000, s.18.
- “Korkumuz Odur ki Ölü Sayısı Artacak”, Hürriyet, 20 Ağustos 1999, p.9.
- “Halk El Koydu”, Hürriyet, 20 Ağustos 1999, s.27.
- “Tek Yumruk”, Hürriyet, 21 Ağustos 1999, s.1.
- “Kanal 6'ya Sansür Siyasi”, 26 Ağustos 1999, s.20.
- “Halkın Seferberlik İlanı”, Sabah, 20 Ağustos 1999, s.23.
- “Kızılat Bu Kez Jet Gibi”, Hürriyet, 13 Kasım 1999, s.23.
- “Altı General Bölgede”, Hürriyet, 13 Kasım 1999, s.23.
- “Bravo Sivi Savunma”, Hürriyet, 13 Kasım 1999, s.23.
- “Devlet Bu Kez Yetiştirdi”, Hürriyet, 14 Kasım 1999, s.20.
- “Asker Anında El Koydu”, Hürriyet, 14 Kasım 1999, s.20.
- “Sıkı Rekabet”, Sabah, 25 Eylül 1999, s.18.
- “Kızılay'ı AKUT'a verin”, Sabah, 25 Eylül 1999, s.1.
- “Devlet Bu Kez Akıllanmış”, Sabah, 14 Kasım 1999, s.24.
- “Devletin Çöküşü”, Yeni Şafak, 19 Ağustos 1999, s.1.
- “Gece Felaket, Gündüz Acziyet”, Zaman, 18 Ağustos 1999.

Çağlar Akgüngör is graduated from Galatasaray University, Department of Political Science and Public Administration. He earned his M.A. degree in political science at the Political Studies Institute of Grenoble of Pierre Mendes-France University and received his PhD in Political Sciences from the Humanities Doctoral School (ED 454) of the same university. His main research themes are collective risks; social and political dimensions of disasters and emergencies; risk and disaster related public policies; humanitarian aid.

Çağlar Akgüngör Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mezunudur. Pierre Mendes-France Üniversitesi'ne bağlı Grenoble Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde siyaset bilimi yüksek lisansı yaptıktan sonra, yine aynı üniversitenin İnsani Bilimler Doktora Okulu'nda (ED 454) siyaset bilimi doktorasını tamamlamıştır. Büyük ölçekli riskler, afet ve acil durumların toplumsal ve siyasal boyutları, risk ve afete ilişkin kamu politikaları ve insani yardım başta olmak üzere çalışma alanlarıdır.